

УДК 343.13

В.В. Назаров, докт. юрид. наук, професор
Національний університет ДПС України
вул. Карла Маркса, 31, м. Ірпінь, 08201, Україна

Р.І. Тракало, старший прокурор
Бориспільська міжрайонна прокуратура Київської області
вул. Радянська, 21, м. Бориспіль, 08300, Україна

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВА НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ ПРИ ОСКАРЖЕННІ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті узагальнено норми Кримінального процесуального кодексу України щодо процесуального порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, порядку здійснення судового контролю на досудовому розслідуванні за дотриманням права на повагу до приватного життя, розглянуто проблемні аспекти такої діяльності.

Ключові слова: кримінальне провадження, судовий контроль, оскарження, слідчий суддя, органи досудового розслідування.

Постановка проблеми. Ставлення органів розслідування, прокурора, слідчого судді, суду до приватного життя особи, ступінь її захищеності має суттєве значення для виконання завдань кримінального провадження. Проте при розслідуванні кримінальних правопорушень постійно виникають колізії між приватними й публічними інтересами, оскільки все кримінальне провадження, уся діяльність органів і посадових осіб, які його проводять, по суті, спрямовані на проникнення у сферу приватного життя і його пильне вивчення. Таке втручання має здійснюватися на підставі закону і лише з метою виявлення з усієї сукупності відомостей, що становлять таємницю приватного життя, тих, які мають протиправний характер.

На підставі цього, в кримінальному провадженні великого значення набули питання досягнення балансу між приватними та публічними інтересами, визначення меж втручання слідчих та оперативних підрозділів у приватне життя осіб, які залучаються у провадження, і здійснення судового контролю.

Зазначене обумовлює наукову і прикладну потребу в розумінні положень КПК України щодо судового контролю за дотриманням права на повагу до приватного життя при оскарженні рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зазначеної проблематики висвітлювалися в наукових працях В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.П. Кучинської, М.А. Погорецького, А.Р. Туманянц, В.І. Чорнобук, О.Г. Шило та ін.

Мета цієї роботи полягає у визначенні на основі чинного кримінального процесуального законодавства України особливостей діяльності слідчого судді під час здійснення ним судового контролю за дотриманням права на повагу до приватного життя при оскарженні рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, розробка на цій основі рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства України

Виклад основного матеріалу. У кримінальному провадженні судовий контроль здійснюється не лише при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а й при оскарженні рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування.

Відповідно до ч. 1 ст. 24 КПК України кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК України. Це право сприяє сторонам, потерпілому, іншим учасникам кримінального провадження реалізувати свої процесуальні права й інтереси в кримінальному провадженні.

Ми погоджуємося з думкою В. П. Кашепова, що створення умов для підвищення рівня надання громадянам правової допомоги й судового захисту шляхом розширення сфери судового оскарження й меж судового контролю є об'єктивною необхідністю сучасного соціального життя країни [1, с. 67]. З цього приводу О. Г. Шило слушно зазначила, що будучи активною формою реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист, оскарження до суду дій та рішень органів,

які здійснюють досудове провадження, є ефективним способом отримання невідкладного судового захисту в тих випадках, за яких зволікання із судовим розглядом допущених порушень може мати наслідки, що неможливо буде усунути на подальших стадіях кримінального процесу [2, с. 164].

Оскільки в кримінальному провадженні достатньо часто обмежуються, а іноді й порушуються конституційні права певних учасників кримінального провадження, здійснюється втручання в їх приватне життя, вони мають право з метою захисту своїх конституційних прав подати скаргу на рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів, наділених владними повноваженнями в кримінальному провадженні.

В. І. Чорнобук слушно зазначив, що введення судового контролю, розширення сфери його дії на досудове слідство є позитивними моментами з погляду забезпечення саме особистих (приватних) інтересів тих чи інших учасників розслідування [3, с. 127].

У зв'язку із зазначеним вважаємо, що право на подання скарги відкриває перед скаржником наступні можливості:

- звернутися зі скаргою до прокурора, слідчого судді чи суду для захисту обмежених чи порушених його конституційних прав;
- користуватися всіма передбаченими законом правами і гарантіями в процесі розгляду скарги на незаконні рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування для відстоювання своїх інтересів.

Наявність передбаченого законодавством права на подання скарги призводить до виникнення правовідносин між особою, яка має право на подання скарги і яка подала її, і суб'єктом прийняття і вирішення скарги. При цьому право особи подати скаргу кореспондується передбаченим законом обов'язком відповідної особи чи органу прийняти, перевірити і вирішити її в установленому порядку. Таким чином, скарга виступає як законний спосіб захисту порушеного права і виникає лише на основі існуючих правовідносин у рамках досудового розслідування.

У науково-практичному коментарі до КПК України зазначено, що скарга – це звернення учасника кримінального провадження до уповноваженої особи з приводу порушення його прав та охоронюваних законом інтересів з проханням про їх поновлення. Вона є правовим засобом захисту прав та інтересів учасників кримінального провадження, а якщо вони порушені, то й засобом їх відновлення [4, с. 77].

О. В. Кондратьєв пропонує власне визначення скарги, а саме як засноване на законі звернення учасника кримінального процесу до органу державної влади з вимогою про усунення порушення прав особи, допущеного органами чи посадовцями, які здійснюють кримінальне судочинство [5]. На думку І. В. Гловюк, скарга – засноване на законі звернення суб'єкта кримінального процесу до органу державної влади, службової, посадової особи, уповноваженої на її прийом та вирішення, з приводу припущеного або дійсного порушення прав чи законних інтересів, обмеження свобод, допущеного під час кримінального провадження, з вимогою про його усунення та відновлення порушених чи обмежених прав, свобод чи законних інтересів [6, с. 153].

Оскільки ми досліджуємо питання, пов'язані із судовим контролем за дотриманням права на повагу до приватного життя, вважаємо за необхідне дати власне визначення скарги, але у зазначеному науковому напрямі дослідження. Так, на нашу думку, скарга на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора чи слідчого судді, що обмежують чи порушують право особи на повагу до приватного життя – це звернення сторони захисту, інших учасників кримінального провадження до уповноваженого законом органу щодо обмеження чи порушення його конституційних прав і охоронюваних законодавством інтересів з проханням їх захисту та відновлення.

Подання скарги передусім залежить від волевиявлення учасника кримінального провадження і дозволяє йому повною мірою реалізувати свої процесуальні права та забезпечити захист інтересів, сприяє перевірці законності прийнятих у кримінальному провадженні рішень чи здійснених дій. Коло осіб, які мають право на подання скарги не обмежується лише учасниками кримінального провадження. Скарга може бути подана й іншими особами в тій частині, у якій проведено дії і прийнято рішення, що зачіпають їх інтереси.

Аналіз кримінального процесуального законодавства України дає підстави стверджувати, що подання особою скарги ініціює:

- 1) розгляд службовою особою органу прокуратури вищого рівня скарги слідчого на рішення, дії чи бездіяльність прокурора;
- 2) здійснення судового контролю.

Розглянемо окремі елементи оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування з позиції перевірки відповідними службовими особами дотримання права на повагу до приватного життя. Так, відповідно до § 3 глави 26 КПК України слідчий має право оскаржити рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті або вчинені у відповідному досудовому провадженні

(наприклад, щодо доручень прокурора про проведення в установленний прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, скасування постанови слідчого тощо) до прокуратури вищого рівня. Службова особа органу прокуратури вищого рівня, до якої надійшла скарга, має прийняти рішення щодо неї відповідно до ч. 2 ст. 313 КПК України. На нашу думку, рішення, дії чи бездіяльність прокурора, які можуть бути оскаржені слідчим відповідно до законодавства, стосуються питань забезпечення ефективності досудового розслідування та процесуальної самостійності слідчого, але при цьому не пов'язані з безпосереднім втручанням у приватне життя учасників кримінального провадження.

При здійсненні судового контролю під час розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування чинне законодавство визначає, що судовий контроль здійснюється у двох напрямках: перший – слідчим суддею на досудовому розслідуванні при розгляді скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора (§ 1 глави 26 КПК України); другий – в апеляційному порядку при розгляді скарг на ухвали слідчого судді (§ 2 глави 26 КПК України).

Аналіз § 1 глави 26 КПК України щодо судового контролю, який здійснюється слідчим суддею при розгляді скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, наприклад, щодо бездіяльності слідчого чи прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення; не поверненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК України; зупинення досудового розслідування; відмови в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій тощо (ч. 1 ст. 303 КПК України) свідчить про те, що ці рішення, дії чи бездіяльність жодним чином не можуть впливати на приватне життя учасників кримінального провадження. Переважно вони стосуються процесуальних прав та можливостей учасників кримінального провадження.

Проте хотілося б звернути увагу на ч. 2 ст. 303 КПК України, у якій зазначено, що скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть стати предметом розгляду під час підготовчого провадження в суді згідно з правилами статей 314 – 316 КПК України. Водночас, з позиції аналізу права на повагу до приватного життя та з позиції необхідності визначити розумні межі судового контролю при одночасному дотриманні судового захисту прав учасників кримінального провадження така точка зору законодавця не представляється обґрунтованою. Інакше кажучи, це не сприяє забезпеченню оптимального балансу інтересів у кримінальному процесі. У такому трактуванні законодавства передбачається, що публічні інтереси законом захищені, але це не стосується приватних інтересів.

Що ми маємо на увазі. Так, кримінальним процесуальним законодавством України не передбачено оскарження рішень слідчого судді щодо надання дозволу на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а також дій слідчого під час їх проведення. Але ж деякі з цих процесуальних дій суттєво обмежують права та приватні інтереси певних учасників кримінального провадження, а іноді й осіб, які не є учасниками такого провадження. Як бути в ситуації, за якої під час проведення обшуку в житлі завдано шкоди майну, що належить не підозрюваному, а особам, які проживають з ним? Чи мають у такому разі ці особи оскаржити дії слідчого? Закон на це дає категоричну відповідь – ні. Чи порушуються права осіб, які не є учасниками кримінального провадження? Ми вважаємо, що порушуються.

Як бути в ситуації, за якої під час проведення обшуку в житлі не були присутні особи, які проживають в ньому? Законодавством передбачено, що відповідно до ч. 4 ст. 236 КПК України в разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні обшук проводиться, а копія ухвали повинна бути залишена на видному місці в житлі чи іншому володінні особи. Але, що робити особі, якщо в результаті проведення цієї слідчої (розшукової) дії за її відсутності зникли цінні речі, суттєво було пошкоджено її майно? Законодавець у ч. 8 ст. 236 КПК України зазначив, що особи, у присутності яких здійснюється обшук, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку. Але ж ці особи не були присутні під час її проведення, а тому фізично не могли робити певні заяви, які були б занесені в протокол обшуку.

Крім того, що робити особі, якщо був проведений обшук на підставі ухвали слідчого судді, але строк дії ухвали вже перевищив один місяць з дня її постановлення, що є порушенням законодавства або було обшукано житло чи інше володіння особи, яке не було зазначено в ухвалі слідчого судді і щодо цього не було невідкладного звернення слідчого з клопотанням до слідчого судді відповідно до ч. 3 ст. 233 КПК України. Чому в такому разі особа, право на приватність якої було порушено, не має права на оскарження таких дій слідчого чи прокурора?

Щодо строків подання скарги, відповідно до ст. 395 КПК України апеляційна скарга, якщо інше не передбачено КПК України, може бути подана на ухвалу слідчого судді – протягом п'яти днів з дня її оголошення;

3) зміст скарги;

4) мету подання скарги.

На нашу думку, метою скарги у вищезазначених випадках є відновлення обмеженого чи порушеного права. Якщо при цьому передбачених законодавством прав не порушено, немає підстав звертатися зі скаrgoю на їх відновлення. Тобто мета скарги полягає в державно-владній реакції на факт винесення слідчим суддею незаконного та необгрунтованого рішення і приведення в дію юридичної санкції.

На ухвали слідчого судді апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції. Це встановлено з урахуванням необхідності термінового вирішення відповідного питання.

Оскільки відповідно до ст. 310 КПК України оскарження ухвал слідчого судді здійснюється в апеляційному порядку, перегляд матеріалів кримінального провадження відбувається по суті в межах апеляційної скарги.

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає певний порядок перевірки ухвал слідчого судді, який включає в себе здійснення судом низки розумових і практичних дій, а також прийняття рішень, необхідних для законного реагування на скаргу. Так, отримавши апеляційну скаргу на ухвалу слідчого судді, суддя-доповідач невідкладно витребує із суду першої інстанції відповідні матеріали та не пізніше, як за день, повідомляє особу, яка її подала, прокурора та інших заінтересованих осіб про час, дату і місце апеляційного розгляду.

Перевірка законності та обгрунтованості оскарженого рішення слідчого судді має здійснюватися в максимально стислі строки. Апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді розглядається не пізніше, як через три дні після її надходження до суду апеляційної інстанції (ст. 422 КПК України). Зазначеним строком охоплюється час вивчення змісту скарги та доданих документів, що стосуються матеріалів досудового розслідування, отримання та аналізу пояснень сторін, проведення інших перевірочних дій і підготовки відповіді.

На нашу думку, завданням апеляційного суду при розгляді скарги на рішення слідчого судді є:

- швидке виправлення судових помилок;
- виявлення порушень прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, вжиття заходів до їх усунення і недопущення аналогічних порушень у майбутньому.

Судовий розгляд скарг на рішення слідчого судді має здійснюватися в змагальній формі з наданням сторонам рівних процесуальних можливостей щодо доведення своєї позиції, відстоювання та захисту законних інтересів, особистої участі в судовому засіданні тощо. Як слушно зазначила О. Шило, учасники судового розгляду скарги повинні мати доступ до матеріалів, які надаються до суду, безпосередньо брати участь у їх дослідженні, надавати пояснення суду, користуватися правовою допомогою незалежно від процесуального статусу в основному провадженні з розслідування злочину [2, с. 171].

Процедура розгляду скарги в судовому засіданні досить чітко регламентована в кримінальному процесуальному законодавстві: суддя оголошує суть скарги, склад суду, роз'яснює права та обов'язки особам, які з'явилися. Скаржник чи його представник обгрунтовують скаргу, аргументують викладені в ній доводи, підтверджують їх документально, крім того, мають достатньо обгрунтувати суть обмеження чи порушення його прав та законних інтересів. Після цього заслуховуються інші особи, які з'явилися в судове засідання.

З метою належної перевірки законності та обгрунтованості оскаржуваних рішень суд має право вимагати від сторін, а також інших зацікавлених осіб надання необхідних для винесення рішення за скаrgoю відомостей або матеріалів.

Апеляційний суд не повинен формально ставитися до розгляду ухвал слідчого судді, адже вони суттєво впливають на стосунки в сім'ї, на особисте життя підозрюваного, стосунки із сусідами, родичами та іншими. Б. Грузд, Л. Сайкін та Н. О. Колоколов слушно зазначили, що перетворення процедури судового оскарження арешту на формальність, за якого судовий контроль полягає в перевірці наявності необхідних підписів і печаток, а також у правильності написання прізвища заарештованого, неприпустиме; у будь-якому випадку формальний судовий контроль неефективний [8, с. 43-44; 9, с. 30-33].

На нашу думку, розглядаючи скаргу, суд повинен установити наявність порушення права на повагу до приватного життя особи, питання щодо можливого його відновлення, законність та обгрунтованість рішення слідчого судді. Якщо розглядається скарга на ухвалу слідчого судді щодо застосування запобіжних заходів, має бути перевірена мета і підстави застосування запобіжного за-

ходу, обставини, що були враховані при обранні запобіжного заходу, наприклад, міцність соціальних зв'язків підозрюваного в місті його постійного проживання, наявність у нього родичів тощо.

Вважаємо, що з метою захисту приватних інтересів та недопущення їх розголошення суд може прийняти рішення про розгляд скарги в закритому судовому засіданні у випадках, передбачених ч. ч. 2–3 ст. 27 КПК України (наприклад, необхідність запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи). Отже, не можна погодитися з твердженням О.В. Кондратьєва про те, що аналіз чинного кримінального процесуального законодавства й судової практики щодо розгляду скарг дає підстави дійти однозначного висновку, щодо слухання судами таких скарг, як правило, у відкритому судовому засіданні [5].

Характеризуючи законність та обґрунтованість рішень, які приймаються апеляційним судом при розгляді скарг на рішення слідчого судді, варто визначити чинники, які впливають на прийняття рішень і мають бути викладені в ухвалі. До них варто віднести ступінь обмеженості рішенням слідчого судді конституційних прав учасника кримінального провадження (чим значніші такі обмеження, тим вище має бути рівень обґрунтованості рішення), процесуальний стан учасника кримінального провадження, стосовно якого прийнято рішення, а також вимоги законодавства України щодо оформлення рішення, яке оскаржується.

За результатами апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді суд апеляційної інстанції має право:

- 1) залишити ухвалу без змін;
- 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу.

Висновок. У підсумку зазначимо, що законодавець намагався відпрацювати такий порядок оскарження до суду дій, бездіяльності і рішень органів, наділених владними повноваженнями, який би максимально забезпечував захист прав людини на досудовому розслідуванні. Проте в цьому напрямі достатньо ще прогалин, які необхідно прискіпливо опрацювати з урахуванням практичних аспектів захисту права на повагу до приватного життя.

Список літератури

1. Кашепов В. П. Институт судебной защиты прав и свобод граждан и средства её реализации / В. П. Кашепов // Государство и право. – 1998. – № 2. – С. 66–67.
2. Шило О. До питання реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у порядку судово-контрольного провадження в досудових стадіях кримінального процесу / О. Шило // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 1. – С. 164–172.
3. Чорнобук В. І. Законність та обґрунтованість процесуальних рішень судді в порядку судового контролю у досудових стадіях кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Чорнобук Валерій Іванович. – Одеса, 2007. – 211 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
5. Кондратьєв О. В. Організаційно-правові проблеми судового контролю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «судоустрій; прокуратура та адвокатура» [Електронний ресурс] / Кондратьєв Олександр Васильович. – Х., 2005. – 19 с. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/05kovpsk.zip>
6. Гловюк І. В. Судова діяльність у досудових стадіях кримінального процесу: теорія і практика : [монографія] / І. В. Гловюк. – Одеса : «Фенікс», 2010. – 232 с.
7. Огляд даних судової статистики щодо застосування окремих норм Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html. – Назва з екрану.
8. Грузд Б. Законность и обоснованность ареста / Б. Грузд, Л. Сайкин // Российская юстиция. – 1999. – № 12. – С. 43–45.
9. Колоколов Н. А. Некоторые проблемы эффективности судебного контроля за законностью и обоснованностью арестов / Н. А. Колоколов // Юрист. – 1999. – № 3. – С. 30–33.

Стаття надійшла 09.12.2014 р.

В.В. Назаров, докт. юрид. наук, профессор
Национальный университет ГНС Украины
ул. Карла Маркса, 31, г. Ирпень, 08201, Украина

Р.И. Тракало, старший прокурор
Бориспольская межрайонная прокуратура Киевской области
ул. Советская, 21, г. Борисполь, 08300, Украина

СУДЕБНЫЙ КОНТРОЛЬ ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ПРАВА НА УВАЖЕНИЕ ЧАСТНОЙ ЖИЗНИ ПРИ ОБЖАЛОВАНИИ РЕШЕНИЙ, ДЕЙСТВИЙ ИЛИ БЕЗДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВО ВРЕМЯ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Резюме

В статье обобщены нормы Уголовного процессуального кодекса Украины относительно процессуального порядка обжалования решений, действий или бездеятельности во время досудебного расследования, порядка осуществления судебного контроля на досудебном расследовании за соблюдением права на уважение частной жизни, рассмотрены проблемные аспекты такой деятельности.

Ключевые слова: уголовное производство, судебный контроль, обжалование, следственный судья, органы досудебного расследования.

V.V. Nazarov, Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor
National State Tax Service University of Ukraine
31, K. Marx st., Irpin, 08201, Ukraine

R.I. Trakalo, Senior prosecutor
Boryspil district prosecutor's office of the Kiev region
21, st. Soviet, Boryspil, 08300, Ukraine

JUDICIAL ENFORCEMENT OF RESPECT FOR PRIVACY AT THE APPEAL DECISION, ACTION OR OMISSIONS DURING THE PRELIMINARY INVESTIGATION

Summary

The article summarized the Criminal Procedural Code of Ukraine regarding procedural order appeal against decisions, actions or inaction during the preliminary investigation, the procedure for judicial review of the pre-trial investigation of compliance with the right to respect for private life, problematic aspects of such activities.

Key words: criminal proceedings, judicial review, appeal, the investigating judge, pretrial investigation.